

Davor Bulić

Kontinuitet i diskontinuitet naseljenosti Istre na razmeđu prapovijesti i antike

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper

UDK 911.3:314>(497.5-3 Istra)“63/652“

Naseljavanje Italika na istarski poluotok krajem republikanskog i početkom carskog razdoblja uvjetovalo je u znatnoj mjeri i promjene mjesta naseljavanja, kao i vrste naselja. Ove je promjene moguće sagledati u procesu napuštanja gradinskih naselja i naseljavanja lokacija u nizinskim predjelima u okviru rimskih ruralnih stambeno-gospodarskih kompleksa (*villa rustica*). Iako je napuštanje predrimskih naselja na području kolonijskih agera očit i prevladavajući oblik promjene mjesta naseljavanja, prikupljeni topografski podaci ukazuju da nije moguće jednoznačno objasniti promjene naseljenosti kroz koncept diskontinuiteta naseljenosti na prijelazu željeznog u rimsko doba Istre. Kontinuitet naseljenosti pojedinih histarskih gradina u rimsko carsko doba potvrđen je nalazima rimske ruralne arhitekture, dok nalazi ograničeni na rimskodobnu keramiku, često kronološki neodređenu, pružaju indicije o naseljenosti u rimsko doba, no mogu biti i rezultat ekonomskih veza ili ostaci rimskih vojnih uporišta iz razdoblja koje prethodi intenzivnoj romanizaciji poluotoka. U radu se analiziraju i sintetiziraju raspoloživi topografski podaci na području od Savudrije i rijeke Dragonje na sjeveru do rijeke Raše i Učke na istoku, o prapovijesnim gradinskim naseljima s kojih potječu materijalni ostaci iz rimskog doba. Nastoje se protumačiti temeljne političke i socijalno-ekonomske odrednice ove pojave koja dosad nije pronašla zapaženo mjesto u stručnoj literaturi.

Ključne riječi: prapovijest, antika, gradine, rimska ruralna arhitektura, naseljenost, kontinuitet

O dabir lokacija koje je čovjek u različitim razdobljima prošlosti birao za stanovanje, gradnju naselja i nastambi bio je uvjetovan različitim društveno-ekonomskim činiteljima. Praksa naseljavanja istaknutih uzvisina, tipičnih predrimskih utvrđenih naselja, kao i onih razmjerno nedavno prepoznatih, manje tipičnih nefortificiranih naselja na ravničarskom terenu (Buršić-Matijašić 2011: 63-76) u rimsko se doba mijenja. Rimskom kolonizacijom i romanizacijom poluotoka javljaju se i novi oblici naseljavanja, u prvom redu formiraju se urbani centri, u ekonomskom i upravnom kontekstu nedjeljivi od svog izvangradskog područja (Percival 1976: 145-146, 157). Ruralno područje bilo je mjesto proizvodnje hrane za potrebe stanovništva gradova i vojske, ali i u nekim slučajevima i područje rezervirano za dokolicu (*otium*) viših društvenih slojeva. U skladu s tim na izvangradskom se teritoriju javlja

novi tip naselja u obliku rimskih ruralnih stambeno-gospodarskih kompleksa (*villa rustica*) naseljenih s nekoliko do nekoliko desetaka osoba (Percival 1976: 13-15; Matijašić 1988: 16-20; 1998: 109-115). Odabir lokacije za gradnju rimskih ruralnih arhitektonskih kompleksa determiniran je novim oblicima privređivanja, organizacije prostora i raznim geografskim, pedološkim i drugim faktorima u cilju racionalne poljoprivredne proizvodnje.

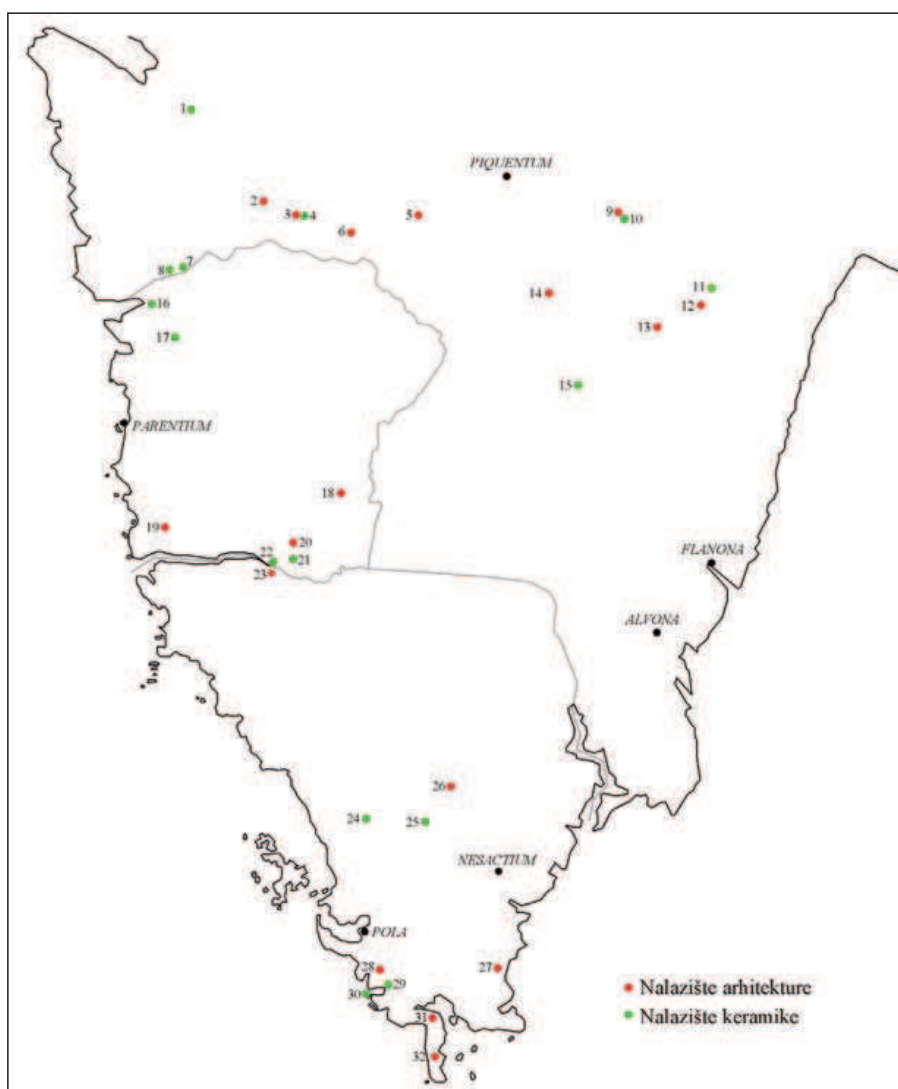
Dosadašnja istraživanja brončanodobnih i željeznodobnih naselja Istre, osobito onih na kojima se život odvijao u posljednjim stoljećima željeznog doba Istre, neposredno prije rimskog osvajanja, uglavnom se mogu karakterizirati kao istraživanja topografske naravi. Iskopavanja takvih nalazišta dosad su bila usmjerena na nekropole, dok su drugi objekti unutar naselja doticani samo marginalno (Buršić-Matijašić 2007: 526-533; Mihovilić 2013: 44-48).¹ Robert Matijašić je u raspravi o pulskom i porečkom ageru ispravno istaknuo da su antički ruralni lokaliteti redovito smješteni u nizinskim predjelima, na padinama i kosinama, izuzetno na istaknutim točkama terena. Ova činjenica upućuje na logičan zaključak o napuštanju znatnog broja tipičnih predrimskih gradinskih naselja u korist naseljavanja lokacija u nizinskim predjelima gdje je poljoprivredna proizvodnja i eksploatacija bila intenzivna (Matijašić 1988: 92-93). Novim povijesnim okolnostima, osobito s *Pax Romana*, tradicionalna utvrđena naselja izgubila su svoj strateško-obrambeni značaj, što je također utjecalo na njihovo napuštanje. Međutim, potrebno je istaknuti da neka brončanodobna/željeznodobna naselja, zahvaljujući istaknutom smještaju koji je imao vitalno-strateški značaj u svim povijesnim razdobljima, imaju kontinuitet naseljenosti do današnjih dana. To su uglavnom antička urbana središta poput Pule, Poreča, Labina i Buzeta.

Analiza podataka o arheološkoj topografiji gradinskih naselja i rimskih izvangradskih nalazišta koje smo prikupili ukazuje da nije moguće jednoznačno objasniti promjene mjesta i tipa naseljavanja kao napuštanje predrimskih naselja i naseljavanje novih lokacija na prijelazu iz prapovijesnog u povijesno razdoblje Istre. Iako je napuštanje predrimskih naselja na području kolonijskih agera, prema danas raspoloživim podacima, očit i prevladavajući oblik promjene mjesta naseljavanja, postoje primjeri kontinuiteta života na predrimskim naseljima i u rimsko doba.² Broj takvih nalazišta veći je na području tršćanskog agera u sjevernoj Istri, gdje nema tragova centurijacije, odnosno gdje nije bilo znatnog kolonizacijskog vala Italika i gdje je proces romanizacije bio nešto usporeniji u odnosu na kolonijske agera Parentija i Pole.³ U hrvatskom dijelu Istre poznato nam je 32 nalazišta brončanodobnih i željeznodobnih naselja s rimskim nalazima. Petnaest ih se nalazi na području tršćanskog agera, među kojima je na osam nalazišta potvrđena rimska arhitektura, a na ostalim su zabilježeni samo nalazi rimske keramike. Na području porečkog i pulskog agera na 17 prapovijesnih naselja nailazimo na rimske nalaze od kojih su na devet lokaliteta poznati ostaci rimske ruralne arhitekture (karta 1).

¹ Od tristotinjak poznatih gradinskih naselja u hrvatskom dijelu Istre, samo su na šest nalazišta poznati oskudni ostaci kuća iz željeznog doba: Kas ili Monkas kraj Bala, Tondolon – Sv. Petar kraj Svetvinčenta, Glavica kraj Radmani, Pula, Sv. Križ kraj Završja, Sv. Martin nad Limom (Tihomir Percan, Izvješće o arheološkom nadzoru i istraživanju na nalazištu Sv. Martin u općini Kanfanar, Hrvatski restauratorski zavod (dalje: HRZ) od siječnja 2011., pismohrana Konzervatorskog odjela u Puli (dalje: KOP); Izvještaj o arheološkim istraživanjima na gradini Sv. Križ kod Završja, HRZ od rujna 2012., pismohrana KOP-a).

² Zbog nedostatnih istraživanja predrimskih naseobinskih kompleksa, ne raspolažemo preciznijom kronologijom njihove naseljenosti te termin 'kontinuitet' pritom upotrebljavamo u širem smislu.

³ Prema onomastičkih istraživanjima unutrašnjost sjeverne Istre, između Mirne i Dragonje, različito od obalnog pojasa, bio je u većoj mjeri naseljen domorodačkim romaniziranim stanovništvom. Udio histarskih imena na rimskodobnim epigrafskim spomenicima proporcionalno raste od obale prema unutrašnjosti, kulminirajući u okolici Buzeta i Ročkog Polja, gdje udio imena domorodačkog porijekla iznosi oko tri četvrtine (Rendić Miočević 1981: 67-76; Križman 1991: 237-264; Starac 1995: 71-75, 106).

Karta 1. Prapovijesna naselja s nalazima iz rimskog doba: 1 - Kaštel, 2 - Kanjola, 3 - Sv. Juraj, 4 - Sv. Križ, 5 - Sv. Stjepan, 6 - Sv. Silvestar, 7 - Sv. Dionizije, 8 - Sv. Juraj, 9 - Črni Grad, 10 - Beli Grad, 11 - Orljak – Vela Vrata, 12 - Vranja, 13 - Boljun, 14 - Stari Draguč, 15 - Sv. Križ – Gologorica, 16 - Sv. Martin, 17 - Monfaber, 18 - Korona (Kringa), 19 - Monte Ricco (Gavanov Vrh), 20 - Blogi, 21 - Margavišta – Jural, 22 - Limska Gradina, 23 - Sv. Martin Nad Limom, 24 - Prostor (Kašteliir), 25 - Kornede, 26 - Krvavići – Boškina, 27 - Svetica (Madonna), 28 - Vintijan, 29 - Kućine, 30 - Fratarski Otok, 31 - Premantura – Gradina, 32 - Kastril – Sv. Križ (Izradio: D. Bulić).

Dok nalazi rimske arhitekture na predrimskim naseljima svjedoče o nastavku života na lokalitetu u rimsko doba, kod prapovijesnih naselja na kojima su rimski nalazi ograničeni na nalaze keramike, tvrdnju o životu na nalazištu u rimsko doba treba koristiti s oprezom. Iako nalazišta s nalazima rimske keramike predstavljaju indicije za zaključak da se na tim lokacijama život nastavlja i u rimskom carskom razdoblju, zbog činjenice da se antički nalazi s navedenih lokaliteta u literaturi i terenskim izvještajima najčešće spominju pod terminom „antička/rimska keramika“ (Benussi 1928: 267-269; Mladin, 1969: 293; Mihovilić 1972: 50-51; Benčić 2006: 302; Buršić-Matijašić 2007: 103, 449),⁴ bez preciznijih vremenskih

⁴ Tihomir Percan, Izvještaj o arheološkim istraživanjima na gradini Sv. Križ kod Završja, HRZ od rujna 2012., pismohrana KOP-a.

odrednica i mogućnosti da se nalazi provjere i datiraju, upitna je tvrdnja o naseljenosti tih lokacija u carskom razdoblju.

S obzirom na to da ne raspoložemo podacima o kronologiji i arheološko-stratigrafskom kontekstu takvih nalaza, njihova se prisutnost na gradinskim naseljima može raznovrsno interpretirati: trgovački import, gusarski plijen, ostaci rimskih vojnih uporišta iz razdoblja prije kolonizacije poluotoka, rezultat početnih faza akulturacije domicilnog stanovništava i Italika ili ostaci života na gradinskim naseljima iz carskog razdoblja. Čini nam se vjerojatnim da znatan broj takvih nalaza „antičke/rimske keramike“, pripada kasnorepublikanskom razdoblju, odnosno prethode vremenu intenzivne rimske kolonizacije i fenomenima koji su uz nju povezani te su ti nalazi u histarska naselja dospjeli kao rezultat trgovinsko-ekonomskih kontakata. Nalazi amfora grčko-italskog tipa i tipa Lamboglia 2 te drugih predmeta importiranih iz grčko-italskog svijeta u vremenu koje prethodi uspostavi stabilne rimske vlasti za Oktavijana, odnosno Augusta, u podmorju ili na kopnu zapadne obale Istre, kao i čitave istočne obale Jadrana nisu rijetka pojava (Vrsalović 1979: 350; V. Jurkić 1986: 67; Radić-Rossi 1993: 190-191; Kirigin 1994: 15-23; Jurišić 2000: 4-6). Rimski republikanski i nešto ranijih grčko-helenističkih pokretni arheološki nalazi na gradinskim naseljima česti su na području srednjeg i južnog Jadrana (Kopila na Korčuli, Marušića gradina kraj Narone, Ošanići kraj Stoca) gdje su se doticali i objedinjavali autohtoni, grčki i rimski svijet (Kirigin 1994: 20; Borzić 2007: 341-352).

Histri su nakon 177. pr. Kr. ušli u sferu rimskih trgovačkih interesa, a naturalna razmjena postupno je zamijenjena novčanom. Brojni primjeri rimskog republikanskog novca iz 2. i 1. st. pr. Kr. pružaju, doduše ograničenu, sliku trgovinskih veza između Rimljana i Histra.⁵ Ovakvi se nalazi u Istri nalaze na zapadnoj obali, izuzev sjeverozapadnog dijela, i u neposrednom zaleđu te uz dolinu rijeke Mirne, dok na istočnoj obali poluotoka nisu zabilježeni (Miškec 2008: 299). Distribucija rimskog republikanskog novca potvrđuje da je vođeni promet imao istaknutu ulogu i u početnim fazama širenja italske materijalne kulture i proizvoda na Istarski poluotok, posredstvom trgovaca i ljudi poslovnog svijeta. Zajednice smještene uz dolinu rijeke Mirne i zapadnu obalu poluotoka su prve došle u doticaj s rimskim nositeljima monetarne ekonomije, te su u krajnjoj liniji, usvajajući novčanu razmjenu prve bile izložene romanizaciji, iako do sredine 1. st. pr. Kr. razmjerno slabog intenziteta. Upravo je to područje i u kasnijim razdobljima zbog povoljnog, privilegiranog, položaja u ekonomskom-trgovačkom kontekstu ostavilo najupečatljivije tragove rimskog ruralnog života Istre u antici (Matijašić 1988: 84-85; 1998: 307-310, 419). U okviru takvih povijesno-ekonomskih okolnosti na većem broju histarskih naselja uz zapadnu istarsku obalu i dolinu rijeke Mirne treba očekivati nalaze italske provenijencije iz 2. i 1. st. pr. Krista.

Ne treba odbaciti mogućnost da se na nekim histarskim gradinama smještenim uz obalu, osobito u razdoblju između dva histarska rata 221. i 178./177. pr. Kr., a možda i kasnije do pohoda Gaja Sempronija Tuditana 129. pr. Kr., smještaju rimska vojna uporišta, manje vojne baze i osmatračnice kojima se osiguravao nadzor na morskim putovima (Matijašić 1993: 576; 2009: 107). Arheološki i literarni izvori zasad ne pružaju nikakve potvrde postojanju takvih vojnih uporišta, no s obzirom na to da je glavni cilj Rimljana u prvom i drugom histarskom ratu bio osiguranje za njih povoljnog stanja na moru, vjerojatno su takvo stanje nastojali osigurati i uspostavom manjih vojnih uporišta koja su kontrolirala plovne putove ispred zapadne obale Istre i rijekom Mirnom koja je povezivala središnji dio sjeverne Istre s morem. Pogodni položaji za tu svrhu predstavljaju Limska gradina na uzvisini izuzetnog strateškog

⁵ U hrvatskoj i slovenskoj Istri poznato je 110 primjera republikanskog novca različitih nominala. Iz hrvatskog dijela Istre potječe 42 primjera novca iz 2. st. pr. Kr. i 38 primjera iz 1. st. pr. Kr., dok je na razmjerno malom prostoru slovenske Istre poznato 27 primjera iz 2. st. pr. Kr. i 7 primjera iz 1. st. pr. Kr. (Miškec 2008: 295-300).

značaja sjeverne obale završetka Limskog kanala i gradina Sv. Martin blizu ušća rijeke Mirne. S oba nalazišta potječu rimski nalazi koji nažalost u literaturi nisu preciznije vremenski određeni (Mladin, 1969: 293; Benčić 2006: 302). S uzvisine Limske gradine omogućena je kontrola plovnog i kopnenog puta Limskim kanalom i Limskom dragom, od Vrsara do središnje Istre. Josip Mladin je 60-ih godina 20. st. djelomično istražio nekropolu iz starijeg željeznog doba, a u humusnom sloju nad grobovima nalazili su se nalazi rimske keramike (Mladin 1969: 293). Na području naselja sakupljeni su nalazi koji dokazuju kontinuitet naseljenosti kroz čitavo željezno do u rimsko doba (Mihovilić 1972: 43-51). Na ušću rijeke Mirne, u dnu zaljeva Sv. Martina, na jezičastoj uzvisini nalazi se gradina Sv. Martin. Položaj kontrolira morski plovni put ispred Novigrada i riječni put rijekom Mirnom. Krajem 19. st. istraženo je nekoliko grobova iz starijih razdoblja željeznog doba Istre (Buršić-Matijašić 2007: 361-362), a obnovom novovjekovne crkve na gradini 2005. sakupljeni su nalazi iz mlađih faza željeznog doba Istre, kao i oni antički, kasnoantički i srednjovjekovni (Benčić 2006: 302).

Nekoliko je gradinskih naselja s rimskim nalazima zabilježeno sjeverno od rijeke Mirne, a zbog njihova dominantna položaj u pejzažu s vrhova brežuljka omogućen je nadzor nad plovnim putem rijekom. Takvih su karakteristika gradinska naselja Sv. Križ i Sv. Juraj kraj Završja, Kanjola kod Grožnjana i Sv. Stjepan kraj Istarskih toplica. Gradine Sv. Križ i Sv. Juraj smještene su oko 2,5 km sjeverno od doline rijeke Mirne s mogućnošću nadzora većeg dijela Mirne od njenog srednjeg toka do ušća. Na gradini Sv. Križ, nedaleko od Završja, 2011. provedena su zaštitna arheološka istraživanja kada je istraženo nekoliko grobova iz kasnog brončanog i ranog željeznog doba Istre te su zabilježene kamene gromače s brojnim ulomcima tegula i nekarakterističnih ulomaka amfora.⁶ Također su na nalazištu poznati nalazi iz kasne antike i ranog srednjeg vijeka.⁷ Na gradini Sv. Juraj je terenskim obilascima sakupljena keramika iz brončanog i starijeg željeznog doba, veća količina rimske građevinske keramike, obrađenih klesanaca, korištenih vjerojatno u građevinske svrhe te manja količina srednjovjekovne keramike (Starac 1995: 90; Buršić-Matijašić 2007: 449-451).⁸ Alberto Puschi spominje u podnožju brežuljka rimske žarne ukope i ostatke rimske građevine (Benussi 1928: 265). Ostaci gradine na lokalitetu Kanjola nalaze se na pošumljenoj uzvisini oko 1 km sjeveroistočno od Grožnjana (Buršić-Matijašić 2007: 443), a na gradinskom platou početkom prošlog stoljeća bili su vidljivi ostaci rimskih građevina (Benussi 1928: 265). Na desnim obroncima doline Mirne na prirodno branjenom i teško pristupačnom uzvišenju Sv. Stjepan, iznad okomite hridi u neposrednoj blizini Istarskih Toplica, nalaze se ostaci prapovijesnog naselja te tragovi rimske arhitekture (Benussi 1928: 266; Starac 1995: 95; Buršić-Matijašić 2007: 457-458). Zbog smještaja ovih nalazišta na uzvisinama s kojih je moguć nadzor nad rijekom Mirnom, moguće je pretpostaviti da su neki od ovih lokaliteta bili naseljeni manjim rimskim vojnim postrojbama i u vrijeme prije intenzivne romanizacije poluotoka, nakon rimskog vojnog osvajanja, no takve je pretpostavke moguće potvrditi ili opovrgnuti samo terenskim istraživanjem nalazišta.

Skupinu nalazišta smještenih na nekadašnjim gradinskim naseljima na rubu lanca Ćićarije: Črni Grad, Beli Grad, Vranja, Boljun, Puschi je klasificirao kao rimske utvrde („fortilizio romano“) (Benussi 1928: 267-269; Buršić-Matijašić 2007: 423-424, 444-445, 472-475), međutim zbog nedostatka ikakvih drugih podataka, osim navođenja nalaza rimske keramike i zidova, ovakva je klasifikacija vrlo dvojben. S vrlo malom sigurnošću

⁶ Istraživanje je proveo Hrvatski restauratorski zavod pod vodstvom Tihomira Percana (Tihomir Percan, Izvještaj o arheološkim istraživanjima na gradini Sv. Križ kod Završja, HRZ, od rujna 2012., pismohrana KOP-a). Kolega Percan uputio nas je na rimske nalaze na gradini, na čemu mu na ovom mjestu zahvaljujemo.

⁷ Boris Bačić, Branko Marušić, Izvještaj Arheološkog muzeja Istre (dalje: AMI) br. 271 od 10. 4. 1962.

⁸ Boris Bačić, Branko Marušić, Izvještaj AMI-ja br. 271 od 10. 4. 1962.

moguće je pretpostaviti da su ovi lokaliteti imali ulogu osiguranja prometa na hipotetskom cestovnom pravcu *Tergeste – Piquentum – Tarsatica* koji je, osobito u vrijeme posljednjih careva Antoninske dinastije mogao predstavljati pravac prodora barbara u sjevernu Istru, a odatle i u Italiju. Pored navedenih gradinskih naselja u tršćanskom ageru južno od rijeke Dragonje poznata su još dva histarska naselja s nalazima rimske ruralne arhitekture. Iako ne raspolažemo preciznijim kronološkim odrednicama, ovi nalazi svjedoče o kontinuitetu života u rimsko doba. U brdovitom predjelu središnjeg dijela sjeverne Istre, oko 10 km jugoistočno od Buzeta i oko 1 km jugoistočno od naselja Draguč, nalazi se prapovijesno naselje na lokalitetu Stari Draguč, na kojem je Puschki zabilježio ostatke rimske cisterne, međutim ne prenosi druge vijesti koje bi bili korisne za dataciju nalazišta (Benussi 1928: 267-269; Buršić-Matijašić 2007: 423-424, 444-445, 472-475). Potencijalno gradinsko naselje nalazi se na brdu Sv. Silvestar uz današnju cestu Oprtalj – Livade (Benussi 1928: 265; Buršić-Matijašić 2007: 395). Benussi za ovo nalazište prenosi Puschijevu vijest o nalazu ostataka antičkog tijeska bez detaljnijih podataka (Benussi 1928: 265; Matijašić 1998: 208).

U porečkom ageru histarska naselja s rimskim nalazima smještene su uglavnom u rubnim, pograničnim dijelovima gradskog teritorija, a na tri histarske gradine u južnom i jugoistočnom dijelu agera; Monte Ricco (Gavanov vrh), Blogi i Korona (Kringa) nalaze se ostacirimske ruralne arhitekture. Sva se tri nalazišta nalaze u pograničnim dijelovima agera, oko 2 km udaljena od Limskog kanala i Limske drage. Lokalitet Monte Ricco nalazi se nekoliko kilometara sjeveroistočno od Vrsara. Prapovijesna nekropola na južnoj padini brežuljka uništena je 1924. djelovanjem kamenoloma, a dio prapovijesnog naselja i antičke građevine uništeni su izgradnjom vodospreme 1963. (Šonje 1966: 318; Buršić-Matijašić 2007: 282; Mihovilić 2013: 88-90). Iz izvještaja kustosa Arheološkog muzeja Istre koji su 1964. reambulirali nalazište, vidljivo je da se na gradini nalaze ostaci antičke cisterne unutarne širine 6,75 m koju su dva reda pilastra, dimenzija 60 x 60 cm, dijelila u tri broda. Pilastru su nosili svodove cisterne građene od klesanog kamenja (Matijašić 1988: 61).⁹ A. Šonje je s nalazišta prikupio mnoštvo keramike koja pripada rasponu od brončanog doba do kasne antike (Šonje 1966: 318). Antički pokretni nalazi pokrivaju čitavo antičko razdoblje od starije latenoidne rimske keramike i *terrae sigillatae* do mlađe *terrae sigillatae chiare* i kasnoantičke kućanske keramike (Šonje 1964: 94-95).¹⁰ Desetak kilometara istočno od Monte Ricco, na gradini Blogi pronađeni su ulomci antičke arhitektonske dekoracije koje treba pripisati antičkoj građevini na centralnoj zaravni gradine ili u neposrednoj blizini (Šonje 1977: 146-147; Matijašić 1988: 68-69; Buršić-Matijašić 2007: 317).

Oko 2 km istočno od današnjeg sela Kringa i Limske drage nalazi se prapovijesno gradinsko naselje na brdu Korona (Buršić-Matijašić 2007: 307-308). Na istočnim padinama gradine 1961. istraženo je 14 žarnih i jedan kosturni rimskih grobova (Mlakar 1973: 31-58). Antički nalazi na brdu Korona spominju se u vrijeme začetaka razvoja arheološke znanosti u Istri sredinom 19. stoljeća. Pietro Kandler u pismu upućenom Carlu de Franceschiju spominje na brdu Korona postojanje rimske arhitekture i epigrafske nalaze (Kandler 1846: 105). Iako bi se, zbog poznatog Kandlerovog stajališta da su gradine bila rimskodobna naselja, moglo posumnjati u postojanje ruševina iz rimskog vremena, nalaz rimske stele i ulomaka natpisa upućuju da je riječ o rimskoj arhitekturi (*Inscr. It.* 10, 2, 208, 211, 213; CIL V, 317, 319; Kandler 1846: 105). Razmjerno siromašni grobni prilozi datiraju nekropolu u posljednja dva desetljeća 1. i početak 2. stoljeća. Š. Mlakar na temelju ritusa sahranjivanja stanovništvo u ovom

⁹ Branko Marušić, Štefan Mlakar, Izvještaj AMI-ja br. 338 od 13. 1. 1964.

¹⁰ Štefan Mlakar i Branko Marušić 60-ih godina prošlog stoljeća sakupili su iz privatne zbirke u Motovunu nalaze s Monte Ricca: latenoidnu rimsku keramiku, latensku fibulu i koštanu ukosnicu (Štefan Mlakar, Branko Marušić, Izvještaj AMI-ja br. 346 od 24. 2. 1964).

pograničnom području agera dijeli na autohtono, više ili manje romanizirano stanovništvo, sahranjeno u jednostavne grobne jame bez grobnih žara i arhitekture i Italike sahranjene u žare položene u grobne jame s arhitekturom. Iako je ovakva etnička diferencijacija temeljena na ritusu sahranjivanja po našem mišljenju upitna, Mlakar joj uporište nalazi i u natpisnim spomenicima pronađenim na brdu Korona i u neposrednoj okolici, na kojima se spominju italska i histarska imena (Mlakar 1973: 47-48; *Inscr. It.* 10, 2, 206 -211; CIL V, 316-318, 325).

U krajnjem sjevernom, pograničnom dijelu pulskog agera na istaknutoj uzvisini obale završetka Linskog kanala nalazi se gradinsko naselje na lokalitetu Sv. Martin nad Limom (Buršić-Matijašić 2007: 277-278; Mihovilić 2013: 80-82). Lokacija je bila naseljena u neolitiku, brončanom i željeznom dobu do rimskog razdoblja. Ostaci rimske cisterne na platou gradine bili su poznati još početkom prošlog stoljeća, a istraženi su prilikom zaštitnog arheološkog istraživanja 2010. kada je utvrđena njezina zapremina od oko 75 m³ (Gnirs 1924: 148; Matijašić 1988: 60).¹¹ Ostaci prapovijesnih kuća i pokretni arheološki nalazi ukazuju da je gradina bila intenzivno naseljena u početnim fazama histarske kulture (11. – 7. st. pr. Kr.) (Mihovilić 2013: 82),¹² dok se nedostatak nalaza iz mlađih prapovijesnih faza može objasniti napuštanjem naselja ili prostorno ograničenim istraživanjima koja nisu obuhvatila prostor gradinske zaravni naseljen u mlađem željeznom dobu. Istraženu rimsku cisternu i segmente zidova datiraju nalazi amfora tipa Dressel 6 B, na čijem se obodu nalaze carski žigovi.¹³ Ove nalaze nismo imali prilike osobno vidjeti, no prema fotografijama iz izvještaja o istraživanju, riječ je o amforama koje pripadaju nešto mlađim fazama ovog tipa čiji obodi više nisu zaobljeni nego ljevkast ili konusni, karakteristični za keramičarske proizvodne centre u Fažani i Loronu u razdoblju posljednja dva desetljeća 1. i početka 2. stoljeća (Starac 1997: 145, 148-149; Marion et al. 2001: 121). Kasnoantički ukop uz ranocarsku arhitekturu govori o naseljenosti lokaliteta i u kasnoantičkom razdoblju.¹⁴

Na južnom dijelu pulskog agera nekoliko je prapovijesnih gradinskih naselja s nalazima rimske ruralne arhitekture. Na uzvisini Svetica, uz istočnu obalu poluotoka, oko 2 km istočno od mjesta Šišan, nalazi se prapovijesno i antičko nalazište većim dijelom uništeno vojnom arhitekturom s početka i sredine 20. stoljeća. Antički nalazi pada u tehnicu *opus spicatum* i tegule s žigom *Faesonina* ušli su u arheološku literaturu početkom prošlog stoljeća (Schiauvuzzi 1908: 145-146; Matijašić 1988: 35). Boris Bačić je proveo manja zaštitna istraživanja 1952., pri čemu je sakupljena velika količina keramičkih nalaza iz brončanog i željeznog doba, a na zapadnoj strani brežuljka zabilježeni su antički zidovi i nalazi rimske građevinske keramike (Buršić-Matijašić 2007: 111-112).¹⁵ U dnu dubokog zaljeva Veruda, oko 2,5 km jugoistočno od antičke Pule nalazi se brončanodobna gradina Vintijan na brežuljku Grop. Na jugozapadnim padinama brežuljka nalaze se ostaci rimske cisterne, a pronađeni su i kasnoantički grobovi (Bačić 1980: 29; Matijašić 1988: 29; Buršić-Matijašić 2007: 97-98). Na najjužnijem dijelu istarskog poluotoka koji završava rtom Kamenjak nalaze se dva gradinska naselja s rimskim arhitektonskim nalazima. Nalazište Premantura – Gradina smješteno je oko 1 km sjeverno od Premanture i ima gradinski nasebinski karakter tijekom brončanog i

¹¹ Istraživanje je proveo Hrvatski restauratorski zavod pod vodstvom Tihomira Percana (Tihomir Percan, Izvještaj o arheološkom nadzoru i istraživanjima na nalazištu Sv. Martin u općini Kanfanar, HRZ, od siječnja 2011., pismohrana KOP-a).

¹² Tihomir Percan, Izvještaj o arheološkom nadzoru i istraživanjima na nalazištu Sv. Martin u općini Kanfanar, HRZ, od siječnja 2011., pismohrana KOP-a.

¹³ Tihomir Percan, Izvještaj o arheološkom nadzoru i istraživanjima na nalazištu Sv. Martin u općini Kanfanar, HRZ, od siječnja 2011., pismohrana KOP-a.

¹⁴ Tihomir Percan, Izvještaj o arheološkom nadzoru i istraživanjima na nalazištu Sv. Martin u općini Kanfanar, HRZ, od siječnja 2011., pismohrana KOP-a.

¹⁵ Boris Bačić, Izvještaj AMI-ja br. 125 od 25. 9. 1952.

željeznog doba (Buršić-Matijašić 2007: 104-105). Početkom 60-ih godina prošlog stoljeća na gradini je pronađen kružni podložak mlina za masline (Matijašić 1998: 162-163). Na sredini rta Kamenjak nalazi se gradina Kastril – Sv. Križ. Pored mnogobrojne rimske keramike u recentnom iskopu jedne kamene gromače pronađen je ulomak antičkog mlina za masline (Buršić-Matijašić 2007: 103). Osamdesetih godina prošlog stoljeća R. Matijašić je zabilježio antički zid širine oko 1 m, a s obzirom na dominantan položaj nalazišta koji je bio idealan za motrenje morskih putova jugoistočne Istre od Raškog zaljeva do rta Kamenjak i morskog prostora do obala Cresa, Lošinja, Suska i Unija, pretpostavlja postojanje kasnoantičke/ranosrednjovjekovne utvrde (Matijašić 1990: 51; 2008: 227-228). Preciznijim kronološkim podacima o naseljenosti ovog lokaliteta ne raspolažemo, no nedavno utvrđeno postojanje mreže kvadratnih udubina u kamenu živcu koje predstavljaju ostatke antičkog plantažnog nasada, vjerojatno maslinika, na širem području rta Kamenjak (Matijašić 2012: 75-89), nalazi prapovijesne keramike, antičkog mlina i kasnoantičkog zida velike širine, upućuju na gradinsko naselje u predrimskom razdoblju, gospodarski objekt u ranocarskom dobu i utvrđenje u kasnoj antici ili ranom srednjem vijeku.

Samo su se na tri gradinska naselja s nalazima iz rimskog doba (Kringa, Sv. Martin nad Limom i Sv. Križ) vršila ograničena arheološka istraživanja te su nam u većoj ili manjoj mjeri poznati podaci koji omogućuju nešto precizniji vremenski smještaj rimskih nalaza u okviru kronologije nalazišta, a u slučaju Kringe i moguće djelomičan uvid u etnički sastav stanovništva. Od 15 nalazišta histarskih naselja u hrvatskom dijelu Istre na kojima su rimski nalazi ograničeni na keramičke nalaze samo se za nalazište Sv. Križ mogu ustvrditi koliko-toliko sigurni zaključci o vremenu naseljenosti. Godine 1995., prilikom iskopa kanala na južnim padinama gradine Sv. Križ kraj Završja, otkriven je antički natpis koji se uz druge keramičke i metalne nalaze nalazi u privatnom posjedu u obližnjem mjestu Čirkoti.¹⁶ U izvještaju o istraživanju na Sv. Križu iz 2011. donosi se i fotografije nalaza iz privatne zbirke. Među nekarakterističnim keramičkim ulomcima u zbirci je i snažno profilirana fibula koju nismo imali prilike podvrći autopsiji, ali prema fotografiji moguće ju je odredili kao tip Almgren 69 i datirati u drugu polovicu 1. st. po. Kristu (Bavdek et al. 2010: 119-120). Iako je riječ o nalazu s umanjnim arheološko-stratigrafskim značajem, s dužnim oprezom možemo ustvrditi da se život na gradini odvijao i u tom razdoblju.

Brončanodobno i željeznodobno stanovništvo Istre, osim na primarnim, gradinskim, naseljima na uzvisinama u posljednja dva tisućljeća pr. Kr., obitavalo je i na ravničarskim prostorima bez fizičke zaštite (Buršić-Matijašić 2011: 63-76). Izgradnjom plinovoda 2006. na lokalitetu Kornede kraj naselja Galižana u južnom dijelu pulskog agera, većim je dijelom devastirano takvo prapovijesno naselje iz brončanog i željeznog doba. Zaštitnim arheološkim istraživanjima sakupljeno je, pored prapovijesne keramike i antička građevinska keramike kao i nalaz kamenog elementa antičkog tijeska uzidan u obližnji kažun (Komšo, Mihovilić 2007: 237-238). Još jedan primjer takvog naselja iz brončanog doba istražen je u novije vrijeme na nalazištu Krvavići – Boškina, oko 3,5 km sjeverozapadno od Marčane (Percan 2007: 70-76). Na istom je mjestu u nekoliko istraživačkih kampanja između 2005. i 2010. istražen dio ranocarske stambeno-gospodarske građevine (Zmaić 2007: 76-103; Bekić et al. 2007: 238-240; Haraša 2007: 69-70, 104-113, 125-128; Višnjić 2007: 113-125; Bekić et al. 2008: 262-264).¹⁷ U konkretnom slučaju ne možemo govoriti o kontinuitetu naseljenosti

¹⁶ Alka Starac, Izvještaj AMI-ja br. 732 od 28. 6. 1999.; Kristina Mihovilić, Izvještaj AMI-ja br. 743 od 29. 6. 1999.; Tihomir Percan, Izvještaj o arheološkim istraživanjima na gradini Sv. Križ kod Završja, HRZ, od rujna 2012., pismohrana KOP-a.

¹⁷ Zaštitna istraživanja proveli su djelatnici Hrvatskog restauratorskog zavoda radi izgradnje magistralnog plinovoda Pula – Karlovac.

između prapovijesti i antike, jer je zbog nedostatka arheoloških slojeva iz željeznog doba očit diskontinuitet naseljavanja, no ističemo i ovaj primjer kao jedno u nizu prapovijesnih naselja s rimskim nalazima.

Zaključna razmatranja

Iako je napuštanje gradinskih naselja, osobito na području kolonijskih agera, u ranocarskom razdoblju evidentna pojava, očit je i nastavak života na pojedinim histarskim naseljima u principatu. Na području istarskog poluotoka južno od rijeke Dragonje od 32 nalazišta predrimskih naselja s nalazima iz rimskog razdoblja na 17 nalazišta su zabilježeni nalazi rimske ruralne arhitekture, dok su sa 15 nalazišta poznati nalazi rimskodobne keramike. Iako izneseni podaci ukazuju da se diskontinuitet naseljavanja predrimskih naselja u ranocarskom razdoblju ne može smatrati jedinim obrascem naseljavanja, slaba istraženost prapovijesnih naselja onemogućava preciznije sagledavanje kontinuiteta života na istom mjestu na razmeđu prapovijesti i povijesnog doba. Arheološki materijal još uvijek nije dovoljno indikativan za iznošenje konkretnih zaključaka, a literarnim izvorima ne raspoložemo. Ne treba odbaciti mogućnost da se na nekim prapovijesnim naseljima uz zapadnu obalu poluotoka i sjeverno od doline Mirne, zbog povoljnog strateškog značaja, smještaju manje rimske utvrde sa svrhom nadzora osvojenog područja prije kolonizacije i intenzivne romanizacije poluotoka, odnosno da nalazi rimske keramike na pojedinim gradinama mogu biti rezultat ekonomsko-kulturnih kontakata Histra i Rimljana iz kasnorepublikanskog razdoblja.

S druge strane, demografske, političke, kulturne i ekonomske preobrazbe krajem republikanskog i početkom carskog razdoblja, između ostalog, uvjetovale su i promjene mjesta i vrste naseljavanja, što zorno prikazuje proces napuštanja gradinskih naselja i naseljavanje lokacija u nizinskim predjelima u okviru rimskih ruralnih arhitektonskih kompleksa. Ne raspoložemo podacima koji bi upućivali da je proces napuštanja histarskih naselja povezan s administrativnom odlukom rimske vlasti. Nedvojbeno su zemljišta u kolonijskim agerima oduzeta starosjediocima postala vlasništvo rimske općine, odnosno dodjeljivana su kolonistima, no ostaje otvoreno pitanje prisilnog raseljavanja Histra izvan granica kolonijskih agera, u unutrašnjost Istre. Moguće je pretpostaviti da su pojedine domorodačke zajednice, osobito one koje su uživale zemljišta na teritoriju koji postaje *ager divisus et assignatus*, prisilno raseljene, dok su druge zadržale pravo iskorištavanja zemljišta koje je prilikom prvotne organizacije prostora kolonijskih agera ostao *ager indivisus*, *ager insolutus*. Pretpostavljenim proširenjem centurijacije na gotovo čitav teritorij kolonijskih agera,¹⁸ domorodačko stanovništvo, sada već treći ili četvrti naraštaj nakon osnivanja kolonija, djelomično je sjedinjeno s rimskim načinom života te se prilagođava novim povijesnim i ekonomsko-socijalnim okolnostima. Simptomatično je da je većina gradinskih naselja s nalazima rimske ruralne arhitekture u agerima Pole i Parentija smještena u pograničnim, rubnim dijelovima gradskih teritorija. Čini nam se opravdanim ovu pojavu interpretirati kao dovršetak romanizacije autohtonog stanovništva u rubnim dijelovima agera. Domicilno je stanovništvo prihvaćalo i oponašalo rimski izvangradski život, kao što je

¹⁸ U jednom prethodnom radu pisali smo o centurijaciji agera Pole i Parentija, gdje se donosi rekonstrukcija centurijacijske mreže prema vidljivim tragovima na Hrvatskoj osnovnoj karti, a parcelaciju zemljišta je moguće pratiti na čitavom teritoriju kolonijskih agera (Bulić 2012: 63-64). Iako ne postoje nedvojbeni argumenti koji bi govorili o naknadnom proširenju centurijacijske mreže, zbog nekonvencionalne pojave sagledane u centuriranju čitave površine kolonijskih agera, izuzev krajnjeg juga pulskog agera, rta Kamenjak, skloni smo hipotezi o proširenju centurijacijske mreže usporedno s ekonomskim razvojem i romanizacijom poluotoka. U prilog ovakvoj interpretaciji ide i proširenje centurijacije na južnom dijelu agera Salone, kod koje je *terminus post quem* u sredini 1. st., gotovo stoljeće nakon dedukcije kolonije (Suić 1996 [1955]: 368-369).

to činilo i s drugim pojedinostima i svojstvima rimskog života (Percival 1976: 149). Očito je da su, u većoj ili manjoj mjeri romanizirani Histri, bili vlasnici nekih rimskodobnih gospodarskih ruralnih kompleksa (*villa rustica*) koji su dosad u najvećoj mjeri povezivani isključivo s rimskim građanstvom.

Nalazi s lokaliteta Sv. Martina nad Limom u pulskom, Korona u porečkom i donekle Sv. Križ u tršćanskom ageru pružaju indicije da se rimski arhitektonski kompleksi grade na mjestima prapovijesnih gradinskih naselja u vrijeme posljednja dva desetljeća 1. i početka 2. st. po Kristu. Čitavo stoljeće nakon utemeljenja kolonija na zapadnoj obali, histarsko stanovništvo, osobito ono koje je nastavilo život na području rimskog agera, sada je putem urbanih centara i rimskih gospodarsko-ladanjskih kompleksa u ageru većim dijelom civilizacijski objedinjeno s Italicima, koji su stoljeće ranije naselili znatan dio poluotoka. Nedvojbeno je rimska ruralna arhitektura rimski civilizacijski fenomen te je njezina pojava i razvoj u Istri usko povezana s rimskim građanstvom, no domicilno stanovništvo tijekom nekoliko naraštaja preuzima rimske civilizacijske tekovine, uključujući se u društvene i ekonomske tokove rimskog svijeta.

POPIS LITERATURE

BAČIĆ 1952

Boris Bačić, Izvještaj Arheološkog muzeja Istre, br. 125 od 25. 9. 1952., neobjavljeno terensko izvješće. Pismohrana Arheološkog muzeja Istre.

BAČIĆ 1980

Boris Bačić, „O dalekoj prošlosti Vinkurana i njegove bliže okolice“, *Prilozi o zavičaju*, 2, Pula 1980., 21-32.

BAČIĆ, MARUŠIĆ 1962

Boris Bačić, Branko Marušić, Izvještaj Arheološkog muzeja Istre br. 271 od 10. 4. 1962., neobjavljeno terensko izvješće. Pismohrana Arheološkog muzeja Istre.

BAVDEK ET AL. 2010

Alma Bavdek – Radovan Cunja – Kristina Mihovilić – Miha Mlinar – Alka Starac – Željko Ujčić – Marzia Vidulli Torlo – Mojca Vomer Gojković – Beatrice Žbona Trkman, „Katalog“, u: *S fibulo v fabulo. Fibule iz Istre, s Krasa, iz Notranjske in Posočja med prazgodovino in zgodnjim srednjim vekom/Con la fibula nella storia. Fibule dall'Istria, dal Carso, dalla Carniola Interna e dall'Isontino tza preistoria e alto medioevo*, Radovan Cunja, Miha Mlinar (eds.), Koper 2010., 91-135.

BEKIĆ, HARAŠA 2007

Luka Bekić, Ivana Haraša, „Krvavići – Boškina“, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 3/2006, Zagreb 2007., 238-240.

BEKIĆ, ZMAIĆ 2008

Luka Bekić, Vesna Zmaić, „Krvavići – Boškina“, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 4/2007, Zagreb 2008., 262-264.

BENČIĆ 2006

Gaetano Benčić, „Arheološki lokaliteti na području Tara, Frate i Vabriga“, u: *Tar Frata Vabriga kulturna baština*, Dragana Lucija Ratković (ed.), Poreč 2006., 299-322.

BENUSSI 1928

Bernardo Benussi, „Dalle annotazioni di Alberto Puchi per la Carta archeologica dell'Istria“, *Archeografo Triestino*, 42, Trieste 1928., 243-282.

BORZIĆ 2007

Igor Borzić, „Amfore s gradine Kopila ponad Blatskog polja na otoku Korčuli“, *Histra antiqua*, 15, Pula 2007., 341-352.

BULIĆ 2012

Davor Bulić, „Rimska centurijacija Istre“, *Tabula*, 10, Pula 2012., 50-74.

BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ 2007

Klara Buršić-Matijašić, „Gradine Istre. Povijest prije povijesti“, u: *Povijest Istre*, VI, Pula 2007.

BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ 2011

Klara Buršić-Matijašić, „Ne samo gradine“, *Histra Antiqua*, 20, Pula 2011., 63-76.

CIL 1853

Corpus Inscriptionum Latinarum, Berlin 1853.

DEGRASSI 1934

Attilio Degrassi, *Inscriptiones Italiae, Vol. X, Regio X, fasc. II*, Roma 1934.

GNIRS 1924

Anton Gnirs, Beispiele der antiken Wasserversorgung aus dem istrischen Karstlande, u: *Strena Buliciana*, Mihovil Abramić, Viktor Hoffiller (eds.), Zagreb 1924., 129-150.

HARAŠA 2007

Ivana Haraša, „Krvavići – Boškina. Rimska villa rustica. Uvod. Keramički nalazi – rana antika. Stakleni nalazi“, u: *Zaštitna arheologija na magistralnom plinovodu Pula – Karlovac/Rescue Archaeology on Magistral Gas Pipeline Pula – Karlovac*, Luka Bekić (ed.), Zagreb 2007., 69-70, 104-113, 125-128.

JURIŠIĆ 2000

Mario Jurišić, *Ancient Shipwrecks of the Adriatic. Maritime transport during the first and second centuries AD*, u: *British Archaeological Reports International Series*, 828, Oxford 2000.

JURKIĆ 1986

Vesna Jurkić, „Prilog za sintezu povijesti Istre u rimsko doba“, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, 11/1, Zagreb 1986., 65-80.

KANDLER 1846

Pietro Kandler, „Al sig. Carlo de Franceschi“, *L'Istria*, 1, Trieste 1846., 102-106.

KIRIGIN 1994

Branko Kirigin, „Grčko-italske amfore na Jadranu“, *Arheološki vestnik*, 45, Ljubljana 1994., 15-24.

KOMŠO, MIHOVILIĆ 2007

Darko Komšo, Kristina Mihovilić, „Kornede“, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 3/2006, Zagreb 2007., 237-238.

KRIŽMAN 1991

Mate Križman, „Rimska imena u Istri“, u: *Latina et Graeca*, IX, Zagreb 1991.

MARUŠIĆ, MLAKAR 1964

Branko Marušić, Štefan Mlakar, Izvještaj Arheološkog muzeja Istre br. 338 od 13. 1. 1964., neobjavljeno terensko izvješće. Pismohrana Arheološkog muzeja Istre.

MATIJAŠIĆ 1988

Robert Matijašić, *Ageri antičkih kolonija Pola i Parentvm*, u: *Latina et Graeca*, VI, Zagreb 1988.

MATIJAŠIĆ 1990

Robert Matijašić, „Rekognosciranje rta Premantura (Pula)“, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva*, 32/2, Zagreb 1990., 50-52.

MATIJAŠIĆ 1993

Robert Matijašić, „Starija povijest Istre i neki njezini odrazi na novije razdoblje“, *Društvena istraživanja*, 2/4-5 (6-7), Zagreb 1993., 569-585.

MATIJAŠIĆ 1998

Robert Matijašić, „Gospodarstvo antičke Istre. Arheološki ostaci kao izvor za poznavanje društveno-gospodarskih odnosa u Istri u antici (I. st. pr. Kr. – III. st. po. Kr.)“, u: *Povijest Istre*, IV, Pula 1998.

MATIJAŠIĆ 2008

Robert Matijašić, „Još jednom o Kastrilu na premanturskom rtu Kamenjak (Medulin)“, *Prilozi instituta za arheologiju*, 24, Zagreb 2008., 221-228.

MATIJAŠIĆ 2009

Robert Matijašić, *Povijest hrvatskih zemalja u antici do cara Dioklecijana*, Zagreb 2009.

MATIJAŠIĆ 2012

Robert Matijašić, „Još jedan primjer fosiliziranog antičkog krajolika u Istri: Rt Kamenjak (Premantura, Pula)“, *Tabula*, 10, Pula 2012., 75-89.

MARION, STARAC 2001

Yolande Marion, Alka Starac, „Les amphores“, u: *Loron (Croatie), Un grand centre de production d'amphores a huile istriennes (Ier – Ive s. p. C.)*, Ausonius – Publications, Memoires, 6, Francis Tassaux, Robert Matijašić, Vladimir Kovačić (eds.), Bordeaux 2001., 97-125.

MIHOVILIĆ 1972

Kristina Mihovilić, „Nekropola Gradine iznad Limskog kanala“, *Histria archaeologica*, 3/2, Pula 1972., 7-77.

MIHOVILIĆ 1999

Kristina Mihovilić, Izvještaj Arheološkog muzeja Istre br. 743 od 29. 6. 1999., neobjavljeno terensko izvješće. Pismohrana Arheološkog muzeja Istre.

MIHOVILIĆ 2013

Kristina Mihovilić, *Histri u Istri/Gli Istri in Istria/The Histri in Istria*, u: Monografije i katalogi, 23, Pula 2013.

MIŠKEC 2008

Alenka Miškec, „Denartni obtok v Istri v antičnem obdobju. Od grškega denarja do vzpostavitve rimskega denarneg sistema“, *Annales. Series historia et sociologia*, 18, 2, Koper 2008., 289-304.

MLADIN 1969

Josip Mladin, „Halštatska nekropola na Gradini iznad Limskog kanala“, *Jadranski zbornik*, 7, Rijeka – Pula 1969., 289-315.

MLAKAR 1973

Štefan Mlakar, „Zaštitno iskopavanje rimskih pepeonih grobova u Kringi 1960. godine“, *Histria archaeologica*, 4, Pula 1973., 31-58.

MLAKAR, MARUŠIĆ 1964

Štefan Mlakar, Branko Marušić, Izvještaj Arheološkog muzeja Istre br. 346 od 24. 2. 1964., neobjavljeno terensko izvješće. Pismohrana Arheološkog muzeja Istre.

PERCAN 2007

Tihomir Percan, „Krvavići – Boškina. Rimska villa rustica. Prapovijest“, u: *Zaštitna arheologija na magistralnom plinovodu Pula – Karlovac/Rescue Archaeology on Magistral Gas Pipeline Pula – Karlovac*, Luka Bekić (ed.), Zagreb 2007., 70-76.

PERCAN 2011

Tihomir Percan, Izvješće o arheološkom nadzoru i istraživanju na nalazištu Sv. Martin u općini Kanfanar, Hrvatski restauratorski zavod od siječnja 2011. Pismohrana Konzervatorskog odjela u Puli.

PERCAN 2012

Tihomir Percan, Izvještaj o arheološkim istraživanjima na gradini Sv. Križ kod Završja, Hrvatski restauratorski zavod od rujna 2012. Pismohrana Konzervatorskog odjela u Puli.

PERCIVAL 1976

John Percival, *The Roman Villa, An Historical Introduction*, London 1976.

RADIĆ-ROSSI 1993

Irena Radić-Rossi, *Amfore tipa Lamboglia 2 i Dressel 6 na istočnoj obali Jadrana u svjetlu podmorskih nalaza*, Magistarski rad, Sveučilište u Zagrebu 1993.

RENDIĆ MIOČEVIĆ 1981

Duje Rendić Miočević, „Neke karakteristike histarske onomastike“, *Histria Historica*, 2, Pula 1981., 67-76.

SCHIAVUZZI 1908

Bernardo Schiavuzzi, „Attraverso l'agro colonico di Pola“, *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, 24, Parenzo 1908., 91-171.

STARAC 1995

Alka Starac, „Unutrašnjost Histrije u vrijeme rimske vlasti“, *Histria archaeologica*, 26, Pula 1995., 58-106.

STARAC 1997

Alka Starac, „Napomene o amforama Dressel 6 B“, u: *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, 18, Međunarodni znanstveni skup Arheološka istraživanja u Istri, (Poreč, 25.-26. IX. 1994.), Zagreb 1997., 143-161.

STARAC 1999

Alka Starac, Izvještaj Arheološkog muzeja Istre br. 732 od 28. 6. 1999., neobjavljeno terensko izvješće. Pismohrana Arheološkog muzeja Istre.

SUIĆ 1996 [1955]

Mate Suić, „Limitacija agera rimskih kolonija na istočnoj jadranskoj obali“, u: *Odabrani radovi iz stare povijesti Hrvatske, Opera selecta*, Zadar 1996., 349-385. Pretisak iz: *Zbornik instituta za historijske nauke u Zadru*, 1, Zadar 1955., 1-36.

ŠONJE 1964

Ante Šonje, „Gavanov Vrh, Poreština, Istra“, *Arheološki pregled*, 6, Beograd 1964., 94-95.

ŠONJE 1966

Ante Šonje, „Prehistorijski nalazi poslije drugog svjetskog rata u Poreštini“, *Jadranski zbornik*, 6, Rijeka – Pula 1966., 295-330.

ŠONJE 1977

Ante Šonje, „Ulomci antičkih natpisa i razni drugi nalazi koji su nađeni poslije drugog svjetskog rata na području Poreštine u Istri“, *Arheološki vestnik*, 28, Ljubljana 1977., 137-152.

VIŠNJIĆ 2007

Josip Višnjić, „Krvavići – Boškina. Rimska *villa rustica*. Amfore. Tegule i imbreksi“, u: *Zaštitna*

arheologija na magistralnom plinovodu Pula – Karlovac/Rescue Archaeology on Magistral Gas Pipeline Pula – Karlovac, Luka Bekić (ed.), Zagreb 2007., 113-125.

VRŠALOVIĆ 1979

Dasen Vrsalović, *Arheološka istraživanja u podmorju istočnog Jadrana*, Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu 1979.

ZMAIĆ 2007

Vesna Zmaić, „Krvavići – Boškina. Rimska *villa rustica*. Antika. Nepokretni nalazi“, u: *Zaštitna arheologija na magistralnom plinovodu Pula – Karlovac/Rescue Archaeology on Magistral Gas Pipeline Pula – Karlovac*, Luka Bekić (ed.), Zagreb 2007., 76-103.

SAŽETAK

Iako je napuštanje predrimskih gradinskih naselja na području kolonijskih agera i naseljavanje nizinskih predjela u sklopu rimskih ruralnih kompleksa prevladavajući oblik promjene mjesta naseljavanja, prikupljeni topografskih podaci o gradinskim naseljima i rimskim ruralnim nalazištima ukazuju da nije moguće jednoznačno objasniti promjene mjesta i tipa naseljavanja kroz obrazac napuštanja naselja na uzvisinama i naseljavanje u nizinskim predjelima. U hrvatskom dijelu Istre poznato nam je 32 nalazišta prapovijesnih naselja s rimskim nalazima od kojih sa 17 potječu nalazi rimske arhitekture. Rimski nalazi na gradinama ograničeni na keramiku poznatu iz literature i terenskih izvještaja bez preciznijih vremenskih odrednica i mogućnosti da se nalazi provjere i datiraju, ne pružaju čvrstu osnovu za interpretaciju kontinuiteta naseljenosti u rimsko doba. Takvi nalazi mogu biti posljedica kulturnih kontakata i ekonomskih veza ili predstavljati ostatke vojnih uporišta iz razdoblja koje prethodi intenzivnoj romanizaciji poluotoka. S druge strane, ostaci rimske arhitekture na histarskim naseljima evidentno potvrđuju nastavka života na pojedinim naseljima u principatu.

Samo su se na tri gradinska naselja s nalazima iz rimskog doba (Kringa, Sv. Martin nad Limom i Sv. Križ) vršila ograničena arheološka iskopavanja te su nam u većoj ili manjoj mjeri poznati podaci koji omogućuju nešto precizniji vremensko određivanje rimskih nalaza, a u slučaju Kringe i moguće djelomičan uvid u etnički sastav stanovništva. Nalazi s ovih nalazišta pružaju indicije o gradnji rimskih arhitektonskih kompleksa na pojedinim gradinama u vrijeme posljednja dva desetljeća 1. i početka 2. st. po. Kristu. Ova je pojava rezultat romanizacije rubnih, pograničnih dijelova agera čije je stanovništvo od Flavijevaca nadalje posve prihvatilo rimske civilizacijske tekovine i većim se dijelom objedinilo s Italicima koji su nešto više od stoljeća ranije naselili znatan dio poluotoka.

SUMMARY

Continuity and Discontinuity of Settlements of Istria between the Prehistoric Age and Antiquity

Although the abandonment of pre-Roman hillforts in the area of colonial ager and settling in lowland regions within the Roman rural complex is predominant form of settlement changes, collected topographic data of prehistoric settlements and Roman rural sites indicate that it is not possible to unambiguously explain the changes of the place and type of settlement through the form of leaving settlements on the heights and settling in lowland areas. In the Croatian part of Istria we know 32 sites of prehistoric settlements with Roman finds, 17 of them with archaeological finds of Roman architecture. Roman finds on the hillforts limited to ceramics which is known from the literature and field reports without precise chronological determinations and possibilities to check it out and date, do not provide a firm basis for the interpretation of continuity of settlement in Roman times. Such finds may be due to cultural contacts and economic ties or represent the remains of military strongholds from the period which preceding intensive Romanization of the peninsula. On the other hand, the remains of Roman architecture on the hillforts clearly confirm the continuation of life in some settlements in the Principate.

Only at the three hillforts with the findings from the Roman era (Kringa, St. Martin over Lim and St. Križ) were conducted limited archaeological excavations and we have a more or less known data that allow a more precise chronological identification of Roman finds, and in case of Kringa possibly partial insight into the ethnic composition of the population. Findings from these sites provide indications about the construction of Roman architectural complex on some hillforts during the last two decades of 1st and the start of the 2nd century AD. This phenomenon is the result of Romanization of bordering, coterminous parts of ager whose population since the Flavian period onwards completely adopted the Roman civilization achievements and mainly merged with Italic population who slightly more than century earlier settled a considerable part of the peninsula.

Keywords: prehistory, antics, hillforts, Roman rural architecture, settlement, continuity